

THE PALIVERSE PROJECT

The Universe of Buddha's Wisdom

Subcommentaries (Tīkā)

The Canon of Discourses - Subcommentaries (Sutta
Piṭaka - Tīkā)

4. The Collection of the Numerical Discourses -
Subcommentaries (4. Aṅguttara Nikāya - Tīkā)

01. Subcommentary on the Book of the Ones (01. Ekakanipāta-
tīkā)

13. Commentary on the Chapter on One Person
(13. Ekapuggalavaggavaṇṇanā)

PaliVerse

4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries

01. Subcommentary on the Book of the Ones

13. Ekapuggalavaggavaṇṇanā

170. Ekapuggalassāti ekapuggalavaggassa. Tenāha - “paṭhame”ti. Ekoti gaṇanaparicchedo, tato eva dutiyādiṭṭhikhepattho. Padhānāsahāyatthopi ekasaddo hotīti tannivattanattham “gaṇanaparicchedo”ti āha. Sammutiyā desanā sammutidesanā. Paramatthassa desanā paramatthadesanā. Tatthāti sammutiparamatthadesanāsu, na sammutiparamatthesu. Tenāha - “evarūpā sammutidesanā, evarūpā paramatthadesanā”ti. Tatridaṃ sammutiparamatthānaṃ lakkhaṇaṃ - yasmiṃ bhinne, buddhiyā vā avayavavinibbhoge kate na taṃsamaññā, sā ghaṭapaṭāḍippabhedā sammuti, tabbipariyāyena paramatthā. Na hi kakkhaḷaphusanādisabhāve so nayo labbhati. Tattha rūpādidhammasamūhaṃ santānavasena pavattamānaṃ upādāya puggalavohāroti puggaloti sammutidesanā. Sesapadesupi eseva nayo. Uppādavayavanto sabhāvadhammā na niccāti aniccāti āha - “aniccanti paramatthadesanā”ti. Esa nayo sesapadesupi. Nanu khandhadesanāpi sammutidesanāva. Rāsaṭṭho vā hi khandhaṭṭho koṭṭhāsaṭṭho vāti? Saccametaṃ, ayaṃ pana khandhasamaññā phassādisu pavattatajjāpaññatti viya paramatthasannissayā tassa āsannatarā, puggalasamaññādayo viya na dūreti paramatthasaṅgahā vuttā. Khandhasīsenā vā tadupādānasabhāvadhammā eva gahitā. Nanu ca sabhāvadhammā sabbepi sammutimukheneva desanaṃ ārohanti, na samukhenāti sabbāpi desanā sammutidesanāva siyāti? Nayidamevaṃ, desetabbadhammavibhāgena desanāvibhāgassa adhippetattā. Na hi saddo kenaci pavattinimittena vinā atthaṃ pakāsetīti.

Sammutivasena desanaṃ sutvāti “idhekacco puggalo attantapo hoti attaparitāpānuyogamanuyutto”tiādinā sammutimukhena pavattitadesanaṃ sutamayaññāpuppādasena sutvā. Atthaṃ paṭivijjhivāti tadanusārena catusaccasaṅkhātāṃ atthaṃ saha vipassanāya maggapaññāya paṭivijjhivā. Mohaṃ pahāyāti tadekaṭṭhakilesehi saddhiṃ anavasesaṃ mohaṃ pajahivā. Visesanti aggaphalanibbānasaṅkhātāṃ visesaṃ. Tesanti tādisānaṃ veneyyānaṃ. Paramatthavasenaṃti “pañcimāni, bhikkhave, indriyāni”tiādinā paramatthadhammavasena. Sesam anantaranaye vuttasadisameva.

Tatrāti tassaṃ sammutivasena paramatthavasena ca desanāyaṃ. Desabhāsākusaloti nānādesabhāsāsu kusalo. Tiṇṇaṃ vedānanti nidassanamattaṃ, tiṇṇaṃ vedānaṃ sippuggahaṇaṭṭhānānampīti adhippāyo. Teneva sippuggahaṇaṃ parato vakkhati. Sippāni vā vijjāṭṭhānabhāvena vedantogadhāni katvā “tiṇṇaṃ vedāna”nti vuttaṃ. Kathetabbabhāvena ṭhitāni, na katthaci sannicitabhāvenāti vedānampi kathetabbabhāveneva ṭhānaṃ dīpento “guhā tiṇi nihitā na gayhanti”tiādimicchāvādaṃ paṭikkhipati. Nānāvidhā desabhāsā etesanti nānādesabhāsā.

Paramo uttamo attho paramattho, dhammānaṃ yathābhūtasabhāvo.

Lokasaṅketamattasiddhā sammuti. Yadi evaṃ kathāṃ sammutikathāya saccatāti āha - “lokasammutikāraṇā”ti, lokasamaññaṃ nissāya pavattanatoti attho. Lokasamaññaṃ hi abhinivesena viññeyyā, nāññāpanā ekaccassa sutassa sāvanā viya na musā anatidhāvitabbato tassā. Tenāha bhagavā - “janapadaniruttiṃ nābhiniveseyya, samaññaṃ nātidhāvaye”ti. Dhammānanti sabhāvadhammānaṃ. Bhūtakāraṇāti yathābhūtakāraṇā yathābhūtaṃ nissāya pavattanato. Sammutiṃ voharantassāti “puggalo, satto”tiādinā lokasamaññaṃ kathentassa.

Hirattappadīpanatthanti lokapālanakicce hirattappadhamme kiccato pakāsetuṃ. Tesañhi kiccaṃ sattasantāne eva pākaṭaṃ hotīti puggalādhiṭṭhānāya kathāya taṃ vattabbaṃ. Esa nayo sesesupi. Yasmiñhi cittuppāde kammaṃ uppannaṃ, taṃsantāne eva tassa phalassa uppatti kammassakatā. Evañhi kataviññāṇanāso akatāgamo ca natthīti sā puggalādhiṭṭhānāya eva desanāya dīpetabbā. Tehi sattehi kātabbapuññaṃkiriyā paccattapurisakāro. Sopi santānavasena niṭṭhapetabbato puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbo. Ānantariyadīpanatthanti cutianantaraṃ phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmīṃ anantare niyuttāni taṃnibbattanena anantarakaraṇasīlāni, anantarakaraṇapayojanāni vāti ānantariyāni, mātughātādīni, tesāṃ dīpanattham. Tānipi hi santānavasena niṭṭhapetabbato “mātaraṃ jīvitaṃ voropetī”tiādinā puggalādhiṭṭhānāya eva kathāya dīpetabbāni, tathā “so mettāsahagatena cetasā ekaṃ disaṃ pharitvā viharatī”tiādinā “so anekavihiṭṭhaṃ pubbenivāsaṃ anussarati ekampi jāti”ntiādinā, “atthi dakkhiṇā dāyakato visujjhati, no paṭiggāhakato”tiādinā ca pavattā brahmavihārapubbenivāsadakkhiṇāvisuddhikathā puggalādhiṭṭhānā eva katvā dīpetabbā sattasantānavisayattā. “Aṭṭha purisapuggalā na samayavimutto puggalo”tiādinā ca paramatthakathāṃ kathentopi lokasammutiyā appahānattham puggalakathāṃ katheti. Etena vuttāvasesāya kathāya puggalādhiṭṭhānabhāve payojanaṃ sāmāññasena saṅgahitanti daṭṭhabbaṃ. Kāmañcetaṃ sabbaṃ apariññātavatthukānaṃ vasena vuttaṃ, pariññātavatthukānampi pana evaṃ desanā sukhāvahā hoti.

Ekapuggaloti visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo. Buddhānañhi sīlādiguṇena sadevake loke visiṭṭho nāma koci natthi, tathā sadisopi samānakāle. Tenāha - “na imasmiṃ loke parasmīṃ vā pana buddhena seṭṭho sadiso ca vijjatī”ti, tasmā sadisopi koci natthi. Hīnopi apassayabhūto nattheva. Tena vuttaṃ - “visiṭṭhasamācārāpassayavirahito ekapuggalo”ti. Ye ca sīlādiguṇehi natthi etesaṃ samāti asamā, purimakā sammāsambuddhā. Tehi samo majjhe bhinnasuvaṇṇanekkaṃ viya nibbisitṭhoti asamasamaṭṭhenapi ekapuggalo aññaṃsā tādisassa abhāvā. Tena vuttaṃ - “asadisatṭhenā”tiādi.

Sattaloko adhippeto sattanikāye uppajjanato. Manussaloke eva uppajjati devabrahmalokānaṃ buddhānaṃ uppattiyā anokāsabhāvato. Kāmadevaloke tāva nuppajjati brahmacariyavāsassa aṭṭhānabhāvato tathā anacchariyabhāvato. Acchariyadhammā hi buddhā bhagavanto. Tesaṃ sā acchariyadhammatā devattabhāve ṭhitānaṃ loke na pākaṭā hoti yathā manussabhūtānaṃ. Devabhūte hi sammāsambuddhe dissamānaṃ buddhānubhāvaṃ devānubhāvatova loke dahati, na buddhānubhāvato. Tathā sati “ayaṃ sammāsambuddho”ti nādhimuccati na sampasīdati, issarakuttaggāhaṃ na vissajjeti, devattabhāvassa ca cirakālāvatṭhānato ekaccasassatavādato na parimuccati. Brahmaloce nuppajjatīti etthāpi eseva nayo.

Sattānaṃ tādissaggāhavinimocanattāñhi buddhā bhagavanto manussasugatiyaṃyeva uppajjanti, na devasugatiyaṃ. Yasmā imaṃ cakkavāḷaṃ majjhe katvā iminā saddhiṃ cakkavāḷānaṃ dasasahassasseva jātikkhettabhāvo dīpito ito aññassa buddhānaṃ uppattiṭṭhānassa tepītake buddhavadāne āgataṭṭhānassa abhāvato. Tasmā vuttaṃ - “imasmiṃyeva cakkavāḷe uppajjati”ti.

Idha uppajjantopi kasmā jambudīpe eva uppajjati, na sesadīpesūti? Keci tāva āhu - “yasmā pathaviyā nābhibhūtā buddhabhāvasahā acalaṭṭhānabhūtā bodhimaṇḍabhūmi jambudīpe eva, tasmā jambudīpe eva uppajjati”ti. Eteneva “tattha majjhimaḍḍesi eva uppajjati”ti etampi saṃvaṇṇitanti daṭṭhabbaṃ tathā itaresampi avijahitaṭṭhānānaṃ tattheva labbhanato. Yasmā purimabuddhānaṃ mahābodhisattānaṃ paccekabuddhānaṃ nibbattiyā sāvaka bodhisattānaṃ sāvaka bodhiyā abhinīhāro sāvaka pāramiyā sambharaṇa paripācanaṃ buddhakkhettabhūte imasmiṃyeva cakkavāḷe jambudīpe eva ijjhati, na aññattha. Veneyyajanavinayanattho ca buddhuppādo, tasmā aggasāvaka mahāsāvaka divi veneyyavisesāpekkhāya imasmiṃ jambudīpe eva buddhā nibbattanti, na sesadīpesu. Ayaṇca nayo sabbabuddhānaṃ āciṇṇasamāciṇṇoti tesam uttama purisānaṃ tattheva uppatti sampatticakkānaṃ viya aññamaññūpanissayatāya daṭṭhabbā. Tena vuttaṃ - aṭṭhakathāyaṃ “tīsu dīpesu buddhā na nibbattanti, jambudīpe eva nibbattanti dīpaṃ passī”ti.

Ubhayampidaṃ vipakatavacanameva uppādakiriyāya vattamānakālikattā. Uppajjamānoti vā uppajjituṃ samattho. Satti attho cāyaṃ māna-saddo. Yāvatā hi sāmattiya mahābodhisattānaṃ carimabhave uppatti icchitabbā, tatthakena bodhisambhārasambhūtena paripuṇṇena samannāgatoti attho. Bhedoti viseso. Tameva hi tividhaṃ visesaṃ dassetuṃ - “esa hī”tiādi vuttaṃ. Aṭṭhaṅgasamannāgatassa mahābhinīhārassa siddhakālato paṭṭhāya mahābodhisatto buddhabhāvāya niyata bhāvappattatāya bodhisambhārapaṭipadaṃ paṭipajjamāno yathāvuttasāmattiya yogena uppajjamāno nāmāti attho uppādassa ekantikattā. Pariyesantoti vicinanto. Paripakkagata ñāṇeti iminā tato pubbe ñāṇassa aparipakkatāya eva laddhāvasarāya kamma pilotiyā vasena bodhisatto tathā mahāpadhānaṃ padahīti dasseti. Arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma “uppanno hotī”ti vattabbattā. Āgatova nāma hetusampadāya sammadeva nipphannattā.

Hitatthāyāti lokiya lokuttarassa hitassa siddhiyā. Sukhatthāyāti etthāpi eseva nayo. Tassāti tassa sattalokassa. So paṇāyaṃ sattaloko yena anukkamena dhammābhisamayaṃ pāpuṇi, taṃ teneva anukkamena dassento “mahābodhimaṇḍe”tiādimāha. Yāvajjadivasāti ettha ajja-saddena sāsanaṃ avatṭhānakālaṃ vadati. Devamanussānanti ukkaṭṭhaniddesoti dassetuṃ - “na kevala”ntiādi vuttaṃ. Etesampīti nāgasupaṇṇādīnampi.

Ayaṃ pucchāti iminā “katamo”ti padassa sāmāññato pucchābhāvo dassito, na visesatoti tassa pucchāvisesabhāvāñāpanatthaṃ mahāniddese āgatā sabbāpi pucchā atthuddhāranayena dasseti “pucchā ca nāmesā”tiādinā. Aditṭhaṃ jotiyati etāyāti aditṭhajotana. Ditṭhaṃ saṃsandīyati etāyāti ditṭhasaṃsandana. Saṃsandanaṃ sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṃ. Vimatiṃ chindati etāyāti vimaticchedana. Anumatiyā pucchā anumati pucchā. “Taṃ kiṃ maññatha, bhikkhave”tiādi pucchāya “kā tumhākaṃ anumati”ti anumati pucchitā hoti. Kathetukamyatā pucchāti kathetukamyatāya pucchā. Lakkhaṇanti ñātuṃ icchito yo koci sabhāvo. Aññātanti yena kenaci ñāṇena aññātabhāvamāha. Aditṭhanti dassanabhūtena ñāṇena

paccakkham viya adiṭṭhatam. Atulitanti “ettakam eta”nti tulābhūtena atulitatham. Atīritanti tīraṇabhūtena akataññakiriyāsamāpanatham. Avibhūtanti ñāṇassa apākaṭabhāvam. Avibhāvītanti ñāṇena apākaṭakatabhāvam.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi bhagavati “tathāgato”ti ayam samañña pavattā, tamdassanattam “aṭṭhahi kāraṇehi bhagavā tathāgato”tiādi vuttam. Guṇavisesanemittikāneva hi bhagavato sabbāni nāmāni. Yathāha -

“Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena mahesino;
Guṇena nāmamuddheyyam, api nāmasahassato”ti.

Tathā āgatoti ettha ākāranīyamanavasena opammasampañipādanatto tathā-saddo. Sāmaññaajotanāpi hi visese avatiṭṭhatīti. Paṭipadāgamanatto āgata-saddo, na ñāṇagamanatto “tathalakkhaṇam āgato”tiādīsu viya, nāpi kāyagamanatto “āgato kho mahāsamaṇo, magadhānam giribbajja”ntiādīsu viya. Tattha yadākāranīyamanavasena opammasampañipādanatto tathā-saddo, tamkaruṇāpadhānattā mahākaruṇāmukhena purimabuddhānam āgamanappaṭipadam udāharaṇavasena sāmaññaato dassento yam-tam-saddānam ekantasambandhabhāvato “yathā sabbaloka...pe... āgatā”ti sādharmaṇato vatvā puna tam paṭipadam mahāpadhānasuttādīsu sambahulaniddesena supākaṭānam āsannānañca vipassīdānam channam sammāsambuddhānam vasena nidassento “yathā vipassī bhagavā”tiādīmāha. Tattha yena abhinīhārenāti manussattaliṅgasampattihetusatthudassanapabbajjābhiññaḍiguṇasampattiadhikāra cchandānam vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena mahāpaṇidhānena. Sabbesañhi buddhānam kāyappaṇidhānam imināva abhinīhārena samijjhatīti. Evaṃ mahābhinīhāravisesena “tathāgato”ti padassa attham dassetvā idāni pāramipūraṇavasena dassetuṃ - “yathā vipassī bhagavā...pe... kassapo bhagavā dānapāramiṃ pūretvā”tiādīmāha.

Ettha ca suttantikānam mahābodhippaṭipadāya kosallajananattam kā panetā pāramiyo, kenaṭṭhena pāramiyo, katividhā cetā, ko tāsam kamo, kāni lakkhaṇarasapaccupaṭṭhānapadaṭṭhānāni, ko paccayo, ko saṃkilesa, kiṃ vodānam, ko paṭipakkho, kā paṭipatti, ko vibhāgo, ko saṅgaho, ko sampādanūpāyo, kittakena kālena sampādanam, ko ānisaṃso, kiñcetāsam phalanti pāramīsu ayam vitthārakathā veditabbā. Sā panesā icchantena dīghāgamaṭīkāyam vuttanayeneva veditabbā, na idha dassitā. Yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānam pāramīnam pūritabhāvam sandhāyāha - “samatiṃsa pāramiyo pūretvā”ti.

Satipi mahāpariccāgānam dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanattañceva sudukkarabhāvadassanattañca mahāpariccāgehi visuṃ gahaṇam. Tatoyeva ca aṅgapariccāgato visuṃ nayanapariccāgaggahaṇam, pariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārāpariccāgaggahaṇañca katam. Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya pubbabhāgappaṭipadāya saddhiṃ abhiññaḍīsamāpattinipphādanam pubbayogo. Dānādīsuyeva sātisaṃyappaṭipattinipphādanam pubbacariyā, yā vā cariyāpiṭakasaṅgahitā. “Abhinīhāro pubbayogo, dānādippaṭipatti vā kāyavivekavasena ekacariyā vā pubbacariyā”ti keci. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṃsāranibbānesu ādīnavānisaṃsānañca vibhāvanavasena sattānam bodhittaye paṭiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā dhammakkhānam. Ñātīnam atthacariyā ñātattthacariyā. Sāpi karuṇāyanavaseneva. Ādi-saddena

lokattthacariyādayo saṅgaṇhāti. Kammassakataññaṇavasena anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāttāhanaparicayavasena khandhāyatanādiparicayavasena lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro buddhicariyā. Sā pana atthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanattamaṃ visuṃ gahaṇaṃ. Koṭṭi pariyaṇto, ukkaṃsoti attho. Cattāro satipaṭṭhāne bhāvetvāti sambandho. Tattha bhāvetvāti uppādetvā. Brūhetvāti vaḍḍhetvā. Satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanappaṭipadaṃ matthakaṃ pāpetvā dasseti. Vipassanāsahagatā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā. Ettha ca “yena abhinīhārenā”tiādinā āgamanappaṭipadāya ādiṃ dasseti, “dānapārami”ntiādinā majjhaṃ, “cattāro satipaṭṭhāne”tiādinā pariyoṣānanti veditabbaṃ.

Sampatijātoti muhuttajāto nikkhantamatto. Nikkhantamattañhi mahāsattaṃ paṭhamam brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṃsu, tesam hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesam hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṃsu, manussānaṃ hatthato muccitvā pathaviyaṃ patiṭṭhito. Yathāhātiādinā mahāpadānadesanāya vuttavacanaṃ nidasseti. Setamhi chatteti dibbasetacchatte. Anudhāriyamāneti dhāriyamāne. Ettha ca chattaḡgahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍāni vuttānevāti daṭṭhabbaṃ. Khaggatālavanṭamoraḡhatthakavālabijāniṇḡhisaṇṭṭāpi hi chattaṇa saha tadā upaṭṭhitā ahesuṃ. Chattaḡdīniyeva ca tadā paññāyṃsu, na chattaḡdiggāhakā. Sabbā ca disāti dasa disā, nayidaṃ sabbadisāvilocanaṃ sattapadavītiḡhārutarakālaṃ. Mahāsatto hi manussānaṃ hatthato muccitvā puratthimaṃ disaṃ olokesi, tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayaṃmānā, “mahāpurisa, idha tumhehi sadisopi natthi, kuto uttaritara”ti āhaṃsu. Evaṃ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti sabbā disā anuviloketvā sabbattha attanā sadisaṃ adisvā “ayaṃ uttarā disā”ti sattapadavītiḡharena agamāsi. Āsabhinti uttamaṃ. Aggoti sabbapaṭṭhamaṃ. Jeṭṭhoti seṭṭhoti ca tasseva vevacanaṃ. Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavoti imasmiṃ attabhāve pattabbaṃ arahattaṃ byākāsi. “Anekesaṃ visesādhigamaṇaṃ pubbanimittabhāvenā”ti saṃkhittena vuttamatthaṃ “yañhi”tiādinā vitthārato dasseti. Tattha etthāti -

“Anekaśākhañca sahaṣṣamaṇḡdalaṃ,
Chattaṃ marū dhārayumantalikkhe;
Suvaṇṇadaṇḡdā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattaḡgāhakā”ti. -

Imissā gāthāya. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇaṇāṇanti āha - “sabbaññutānāvaraṇaṇāṇapaṭilābhassā”ti. Tathā ayaṃ bhagavāpi gato...pe... pubbanimittabhāvenāti etena abhijātiyaṃ dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṃ sādḡhāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi teti.

Vikkamīti agamāsi. Marūti devā. Samāti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṃ disaṃ vilokesi, evaṃ sesadisāpi, na katthaci vilokane vibandho tassa ahoṣīti. Samāti vā viloketuṃ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketuṃ ayuttāni disāsu upaṭṭhahantīti.

“Evaṃ tathā gato”ti kāyagamaṇaṭṭhena gatasaddena tathāgatasaddaṃ niddisitvā idāni ñāṇagamaṇaṭṭhena taṃ dassetuṃ - “atha vā”tiādimāha. Tattha nekkhammenāti alobhappadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha

nekkhammaṃ, na pabbajjādayo. “Paṭhamajjhānenā”ti ca vadanti. Pahāyāti pajahitvā. Gato adhigato, paṭipanno uttarivisesanti attho. Pahāyāti vā pahānahetu, pahānalakkhaṇaṃ vā. Hetulakkhaṇattho hi ayaṃ pahāyasaddo. Kāmacchandādippahānahetukañhi “gato”ti ettha vuttaṃ gamanaṃ avabodho, paṭipatti eva vā kāmacchandādippahānena ca lakkhīyati. Esa nayo padāletvātiadisupi. Abyāpādenāti mettāya. Ālokasaññāyāti vibhūtaṃ katvā manasikaraṇena upaṭṭhitaālokasaññānena. Avikkhepenāti samādhinā. Dhammavavattānenāti kusalādidhammānaṃ yāthāvanicchayena. “Sappaccayanāmarūpavavattānenā”tipi vadanti. Evaṃ kāmacchandādinīvaraṇappahānena “abhijjhaṃ loke pahāyā”tiadinā vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgappaṭipadāya bhagavato tathāgatabhāvaṃ dassetvā idāni saha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṃ dassetum - “ñāṇenā”tiādimāha. Nāmarūpapariggahakañkhāvitaraṇānañhi vibandhabhūtaṃ mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṃ ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṃ samadhi gamoti samāpattivipassanānaṃ arativinodanaavijjāpadālanādiupāyo, uppaṭipāṭiniddeso pana nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā nīvaraṇesupi saṅghadassanattanti daṭṭhabbo. Samāpattivihārappavesavibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha - “nīvaraṇakavāṭaṃ ugghāṭetvā”ti.

“Rattiṃ vitakketvā vicāretvā divā kammante payojetī”ti vuttaṭṭhāne vitakkavicārā dhūmāyanā adhippetāti āha - “vitakkavicārādhūma”nti. Kiñcāpi paṭhamajjhānūpacāreyeva dukkhaṃ, catutthajjhānopacāreyeva ca sukhaṃ pahīyati, atisayappahānaṃ pana sandhāyāha - “catutthajjhānena sukhadukkhaṃ pahāyā”ti. Rūpasaññāti saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni ceva tadārammaṇāni ca vuttāni. Rūpāvacarajjhānampi hi “rūpa”nti vuccati uttarapadalopena “rūpī rūpāni passatī”tiādīsu. Tassa ārammaṇampi kasiṇarūpaṃ “rūpa”nti vuccati purimapadalopena “bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī”tiādīsu. Tasmā idha rūpe rūpajjhāne taṃsahagatasaññā rūpasaññāti evaṃ saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vuttāni. Rūpaṃ saññā assāti rūpasaññaṃ, rūpassa nāmantī vuttaṃ hoti. Evaṃ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetāṃ adhivacananti veditabbaṃ. Paṭighasaññāti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ rūpādīnaṃ ārammaṇānañca paṭighātena paṭihānanaṃ visayivisayasamodhāne samuppannā dvipañcaviññānasahagatā saññā paṭighasaññā. Nānattasaññāyoti nānatte gocare pavattā saññā, nānattā vā saññā nānattasaññā, aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti etāsaṃ catucattālīsasaññānametaṃ adhivacanaṃ. Etā hi yasmā rūpasaññādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā ca nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṃ asadisā, tasmā “nānattasaññā”ti vuccanti.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā aniccānupassanā, tebhūmakadhammānaṃ aniccataṃ gahetvā pavattāya anupassanāyetaṃ nāmaṃ. Niccasaññanti saṅkhatadhamme “niccā sassatā”ti pavattaṃ micchāsaññaṃ. Saññāsīsena diṭṭhicittānampi gahaṇaṃ daṭṭhabbaṃ. Esa nayo ito paresupi. Nibbidānupassanāyāti saṅkhāresu nibbijjanākārena pavattāya anupassanāya. Nandinti sappītikataṇhaṃ. Virāgānupassanāyāti saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. Nirodhānupassanāyāti saṅkhārānaṃ nirodhassa anupassanāya. “Te saṅkhārā

nirujjhantiyeva, āyatim samudayavasena na uppajjanti”ti evaṃ vā anupassanā nirodhānupassanā. Tenevāha - “nirodhānupassanāya nirodheti, no samudeti”ti. Muccitukamyatā hi ayaṃ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā paṭinissaggānupassanā. Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṃ. Ādānanti niccādivasena gahaṇaṃ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṃ vasena ekattaggahaṇaṃ ghanasaññā. Āyūhanaṃ abhisaṅkharāṇaṃ. Avatthāvisesāpatti vipariṇāmo. Dhuvasaññanti thirabhāvaggahaṇaṃ. Nimittanti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya ca saṅkhārānaṃ saviggahaggahaṇaṃ. Paṇidhanti rāgādipaṇidhiṃ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu nanditā. Abhinivesanti attānudiṭṭhiṃ.

Aniccadukkhādivasena sabbadhammatīraṇaṃ adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesanti asāre sāraggahaṇavipallāsaṃ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso sammohābhiniveso. Keci pana “ahosiṃ nu kho ahamatītamaddhānantiādinā pavattasaṃsayāpatti sammohābhiniveso”ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṃ ālayābhiniveso. “Ālayaratā ālayasammuditā”ti vacanato ālayo taṇhā, sāyeva cakkhādīsū rūpādīsū ca abhinivesavasena pavattiyā ālayābhinivesoti keci. “Evaṃvidhā saṅkhārā paṭinissajjīyanti”ti pavattaṃ ñāṇaṃ paṭisaṅkhānupassanā. Vaṭṭato vigatattā vivaṭṭaṃ, nibbānaṃ. Tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā vivaṭṭānupassanā, gotrabhū. Saṃyogābhinivesanti saṃyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisaṇaṃ. Diṭṭhekaṭṭheti diṭṭhiyā sahaṇatekaṭṭhe pahānekaṭṭhe ca. Oḷāriketi uparimaggavajjhe kilese apekkhitvā vuttaṃ, aññathā dassanapahātabbāpi dutiyamaggavajjhehi oḷārikāti. Aṇusahagateti aṇubhūte. Idaṃ heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā vuttaṃ. Sabbakileseti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehipi pahīnā kilesā puna pahīyanti.

Kakkhaḷattaṃ kathinabhāvo. Paggharaṇaṃ dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastāya viya yena taṃtaṃkalāpassa uddhumāyanaṃ, thaddhabhāvo vā, taṃ vitthambhanaṃ. Vijjamānēpi kalāpantarabhūtānaṃ kalāpantarabhūtehi phuṭṭhabhāve taṃtaṃbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoṭi yesaṃ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṃ paricchedabhāvo na siyā byāpitabhāvāpattito. Yasmiṃ kalāpe bhūtānaṃ paricchedo, tehi asamphuṭṭhabhāvo asamphuṭṭhalakkhaṇaṃ. Tenāha - bhagavā ākāsadhātuniddese “asamphuṭṭho catūhi mahābhūtehi”ti.

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti ruppanaṃ. Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṃ cetanāvasenetaṃ vuttaṃ - “saṅkhārānaṃ abhisaṅkharāṇalakkhaṇa”nti. Tathā hi suttantabhājanīye saṅkhārakkhandhavibhaṅge “cakkhusamphassajā cetanā”tiādinā cetanāva vibhattā. Abhisaṅkharalakkhaṇā ca cetanā. Yathāha - “tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalā cetanā kāmāvacarā”tiādi. Pharaṇaṃ savipphārikatā. Assaddhiyeti assaddhiyahetu. Nimittatthe bhummaṃ. Esa nayo kosajjetiādīsū. Vūpasamalakkhaṇanti kāyacittapariḷhūpasamalakkhaṇaṃ. Līnuddhaccarahite adhicitte pavattamāne pagghaniggahasampahaṃsanesu abyāvaṭatāya ajjupekkhanaṃ paṭisaṅkhānaṃ pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṃ viṣaṃvādanādikicatāya lūkhānaṃ apariggāhakānaṃ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā, siniddhabhāvato sampayuttadhamme sammāvācāpaccayasubhāsītānaṃ sotāraṇca puggalaṃ pariggaṇhātīti sā pariggahalakkhaṇā. Kāyikakiriya kiñci kattaṃbaṃ samuṭṭhāpeti,

sayañca samuṭṭhahanaṃ ghaṭanaṃ hotīti sammākammantasaṅkhātā viratīpi samuṭṭhānalakkhaṇā daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṃ vā ukkhipanaṃ samuṭṭhāpanaṃ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṃ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṃ vā jīvitindriyapavattiyā, ājīvasseva vā suddhi vodānaṃ. “Saṅkhārā”ti idha cetanā adhippetāti vuttaṃ - “saṅkhārānaṃ cetanālakkaṇa”nti. Namaṇaṃ ārammaṇābhimukhabhāvo. Āyatanānaṃ pavattanaṃ. Āyatanavasena hi āyasaṅkhātānaṃ cittacetasaikānaṃ pavatti. Taṇhāya hetulakkhaṇanti vaṭṭassa janakahetubhāvo, maggassa pana nibbānasampāpakattanti ayametesam viseso.

Tathalakkhaṇaṃ aviparītasabhāvo. Ekaraso aññaṃaññaṇātivattanaṃ anūnādhikabhāvo. Yuganaddhā samathavipassanāva. “Saddhāpañña paggaḥāvikkhepā”tipi vadanti. Khayoti kilesakkhaya maggo. Anuppādapariyosānatāya anuppādo phalaṃ. Passaddhi kilesavūpasamo. Chandassāti kattukāmatāchandassa. Mūlalakkhaṇaṃ paṭiṭṭhābhāvo. Samuṭṭhānalakkhaṇaṃ ārammaṇappaṭipādakatāya sampayuttadhammānaṃ uppattihetutā. Samodhānaṃ visayādisannipātena gahetabbākāro, yā saṅgatīti vuccati. Samaṃ, saha odahanti anena sampayuttadhammāti vā samodhānaṃ, phasso. Samosaranti sannipatanti etthāti samosaraṇaṃ. Vedanāya vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṃ samosaṭṭā viya hontīti evaṃ vuttaṃ. Gopānasīnaṃ kūṭaṃ viya sampayuttānaṃ pāmokkhabhāvo pamukhalakkhaṇaṃ. Tato, tesam vā sampayuttadhammānaṃ uttari padhānanti tatuttari. Paññuttarā hi kusalā dhammā. Vimuttiyāti phalassa. Tañhi sīlādiguṇasārassa paramukkaṃsabhāvena sāraṃ. Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṃtaṃsuttapadānusārena porāṇaṭṭhakathāyaṃ āgatanayena ca katoti daṭṭhabbaṃ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṃ puna dassito, tato eva ca “chandamūlakā kusalā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”ti, “paññuttarā kusalā dhammā”ti, “vimuttisāramidaṃ brahmacariya”nti, “nibbānogadhañhi, āvuso, brahmacariyaṃ nibbānapariyosāna”nti ca suttapadānaṃ vasena “chandassa mūlalakkhaṇa”ntiādi vuttaṃ.

Tathadhammā nāma cattāri ariyasaccāni aviparītasabhāvattā. Tathāni taṃsabhāvattā, avitathāni amusāsabhāvattā, anaññathāni aññākārahitattā. Jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭhoti jātipaccayā sambhūtaṃ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṃ uddhaṃ āgatabhāvo, anupavattatthoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca sambhūtasamudāgataṭṭho, na jātito jarāmaraṇaṃ na hoti, na ca jātiṃ vinā aññato hotīti jātipaccayasambhūtaṭṭho, itthañca jātito samudāgacchatīti jātipaccayasamudāgataṭṭho. Yā yā jāti yathā yathā paccayo hoti, tadanurūpaṃ pātubhāvoti attho. Avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhoti etthāpi na avijjā saṅkhārānaṃ paccayo na hoti, na ca avijjaṃ vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesaṃ yesaṃ saṅkhārānaṃ yathā yathā paccayo hoti, ayaṃ avijjāya saṅkhārānaṃ paccayaṭṭho, paccayabhāvoti attho.

Bhagavā taṃ jānāti passatīti sambandho. Tenāti bhagavatā. Taṃ vibhajjamānanti yojetabbaṃ. Tanti rūpāyatanaṃ. Itthāniṭṭhādīti ādi-saddena majjhattaṃ saṅgaṇhāti, tathā atītānāgatapaccuppannaparittaajjhatabhiddhātadubhayādibhedam. Labbhamānakapadavasenāti “rūpāyatanaṃ diṭṭhaṃ, saddāyatanaṃ sutam, gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ mutaṃ, sabbaṃ rūpaṃ manasā viññāta”nti vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. Anekehi nāmevīti “rūpārammaṇaṃ itthaṃ anitthaṃ majjhattaṃ parittaṃ atītaṃ anāgataṃ

paccuppannaṃ ajjhattaṃ bahiddhā diṭṭhaṃ viññātaṃ rūpaṃ rūpāyatanaṃ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṃ sappatighaṃ nīlaṃ pītaka’’nti evamādīhi anekehi nāmehi. Terasahi vārehīti rūpakaṇḍe āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Dvepaññāsāya nayehīti ekekasmaiṃ vāre catunnaṃ catunnaṃ vavatthāpananayānaṃ vasena dvipaññāsāya nayehi. Tathamevāti aviparītadassitāya appaṭivattiyadesanatāya ca tathameva hoti. Jānāmi abbhaññāsinti vattamānātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti vuttāyevāti daṭṭhabbā. Vidita-saddo anāmaṭṭhakālaviseso veditabbo ‘’diṭṭhaṃ suttaṃ muta’’ntiādīsu viya. Na upaṭṭhāsīti attattaniyavasena na upagañchi. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṃsabhāvā yaṃpakārā ca, tathā ne passati jānāti gacchatīti tathāgatoti evaṃ padasambhavo veditabbo. Keci pana ‘’niruttinayena pisodarādipakkhepena vā dassīsaddassa lopam, āgata-saddassa cāgamaṃ katvā tathāgato’’ti vaṇṇenti.

Yaṃ rattinti yassaṃ rattiyaṃ. Accantasam̐yoge cetam̐ upayogavacanaṃ. Tiṇṇam̐ mārānanti kilesābhisaṅkhāradevaputtasaṅkhātānaṃ tiṇṇam̐ mārānaṃ. Anupavajjanti niddosatāya na upavajjaṃ. Anūnanti pakkipitabbābhāvena na ūnaṃ. Anadhikanti apanetabbābhāvena na adhikaṃ. Sabbākāraparipuṇṇanti atthabyañjanādisampattiyaṃ sabbākārena paripuṇṇam̐. No aññathāti ‘’tathevā’’ti vuttamevattham̐ byatirekena sampādeti. Tena yadattham̐ bhāsitaṃ, tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṃ bhagavatā, tathevāti aviparītadesanataṃ dasseti. Gadatthoti etena tatham̐ gadatīti tathāgatoti da-kārassa ta-kāram̐ katvā niruttinayena vuttanti dasseti. Tathā gatamassāti tathāgato. Gatanti ca kāyassa vācāya vā pavattīti attho. Tathāti ca vutte yaṃ-taṃ-saddānaṃ abyabhicāritasambandhatāya yathāti ayamattho upaṭṭhitoyeva hoti. Kāyavācākiriyaṇaṃca aññamaññānulomena vacanicchāyaṃ kāyassa vācā, vācāya ca kāyo sambandhabhāvena upatiṭṭhatīti imamattam̐ dassento āha - ‘’bhagavato hī’’tiādi. Imasmiṃ pana atthe tathāvāditāya tathāgatoti ayampi attho siddho hoti. So pana pubbe pakārantarena dassitoti āha - ‘’evaṃ tathākāritāya tathāgato’’ti.

Tiriyam̐ aparimāṇāsu lokadhātūsūti etena yadeke ‘’tiriyam̐ viya upari adho ca santi lokadhātuyo’’ti vadanti, taṃ paṭisedheti. Desanāvīlāsoyeva desanāvīlāsamayo yathā ‘’puññamayam̐ dānamaya’’ntiādīsu. Nipātānaṃ vācakasaddasannidhāne tadatthajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva avagatattham̐ atītattaṇṇa vadatīti āha - ‘’gatoti avagato atīto’’ti. Atha vā abhinīhārato paṭṭhāya yāva sambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasam̐kilesanivattīnaṃ abhāvato yathā paṇidhānaṃ, tathā gato abhinīhārānurūpaṃ paṭipannoti tathāgato. Atha vā mahiddhikatāya paṭisambhidānaṃ ukkaṃsādhigamena anāvaraṇaṇāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathā ruci, tathā kāyavācācittānaṃ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti tathāgato. Yasmā ca loke vidhayuttagatapakārasaddā samānatthā dissanti, tasmā yathāvidhā vipassīdayo bhagavanto, ayampi bhagavā tathāvidhoti tathāgato. Yathā yuttā ca te bhagavanto, ayampi bhagavā tathā yuttoti tathāgato. Atha vā yasmā saccaṃ tatvaṃ tacchaṃ tathanti ñāṇassetam̐ adhivacanaṃ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti tathāgatoti evampi tathāgatasaddassa attho veditabbo.

’’Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi vipassīdayo;
Mahesino sakyamunī jutindharo,
Tathāgato tena tathāgato mato.

“Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṃ,
Sabhāvasāmaññaṇavibhāgabhedato;
Sayambhuññaṇena jinoyamāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṇḡgavo.

“Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso;
Anaññaṇeeyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena jino tathāgato.

“Anekaḥhedāsupi lokadhātusu,
Jinassa rupāyatanādigocare;
Vicittabhede tathameva dassanaṃ,
Tathāgato tena samantalocano.

“Yato ca dhammaṃ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano;
Guṇehi lokaṃ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi lokanāyako.

“Yathābhinihāramato yathāruci,
Pavattavācā tanucittabhāvato;
Yathāvidhā yena purā mahesino,
Tathāvidho tena jino tathāgato”ti. -

Saṅgahagāthā mukhamattameva, kasmā? Appamādapadaṃ viya
sakalakusaladhammasampañipattiyā sabbabuddhaguṇānaṃ saṅgāhakattā. Tenevāha
- “sabbākārenā”tiādi. Sesamettha uttānatthameva.

171. Dutiye uppattīti paṭhamāya jātiyā nibbattiṃ vatvā ariyāya jātiyā nibbattiṃ
dassetuṃ - “nippatti”ti āha. Tadā hissa buddhabhāvanipphattīti. “Dullabho”tiādiṃ
vatvā kāraṇassa dūrasambhārabhāvato tattha kāraṇaṃ dassento
“ekavāra”ntiādimāha. Idaṃ vuttaṃ hoti - tattha vāragaṇanā nāma
māsasaṃvaccharakappagaṇanādikā, kappānaṃ ekaṃ asaṅkhyeyyaṃ dve
asaṅkhyeyyāni tīṇi asaṅkhyeyyānipi pāramiyo pūretvāpi buddhena bhavituṃ na
sakkā, heṭṭhimakoṭiyā pana cattāri asaṅkhyeyyāni kappasatasahassaṇca niranantaraṃ
dasa pāramiyo pūretvā buddhabhāvaṃ pattuṃ sakkā, na ito aññathāti iminā
kāraṇena dullabho pātubhāvo buddhānanti.

172. Tatiye niccaṃ na hotīti abhiñhappavattikaṃ na hoti kadācideva sambhavato.
Yebhuyyena manussā acchariyaṃ disvā accharaṃ paharanti, taṃ sandhāya vuttaṃ -
“accharaṃ paharitvā passitabbo”ti. Samannāgatattāti etena acchariyā guṇadhammā
etasmimṃ santīti acchariyoti dasseti. Apica ādito pabhuti abhinīhārāvaho, tato parampi
anaññasādhāraṇe guṇadhamme āciṇṇavāti acchariyoti āha - “āciṇṇamanussotipi
acchariyamanusso”tiādi. Mahābodhiññaṇameva maṇḍabhūtaṃ mahābodhimaṇḍo.
Sabbaññaṇānaṃ padatṭhānaṃhi maggaññaṇaṃ, maggaññaṇapadatṭhānaṃ
sabbaññaṇānaṃ “mahābodhī”ti vuccati. Anivattakenāti bodhiyā
niyatabhāvāpattiyā mahābodhisattabhāvato anivattanasabhāvena.
Buddhakāradhammānaṃ pūraṇampi na aññassa kassaci āciṇṇantiādinā
hetuavattāya phalāvatthāya sattānaṃ upakāravattāya cāti tīsupi avattāsu

lokanātho anaññasādhāraṇānaṃ guṇadhammānaṃ āciṇṇatāya acchariyamanusso vuttoti dasseti.

173. Catutthe kāle kiriyāti kālakiriyā. Katarasmiṃ kāle kīdisī kiriyā. Sāmaññaṇajotanā hi visese avatitṭhati, visesatthinā ca viseso anuppajjitabboti āha - “ekasmiṃ kāle pākaṭā kiriyā”ti. Katarasmiṃ pana ekasmiṃ kāle, kathaṇca pākaṭāti? Kappānaṃ satasahassādhikāni anekāni asaṅkhyeyyāni abhikkamitvā yathādhīppetamanorathapāripūrivāsena samupaladdhe ekasmiṃ kāle, sadevaloke ativiya acchariyamanussassa parinibbānanti accantapākaṭā. Anutāpakarāti cetodukkhāvahā. Dasasahassacakkavāḷesūti vuttaṃ tassa buddhakkhettabhāvena paricchinnattā, tadanñesaṇca avisayattā.

174. Pañcame dutiyassa buddhassāti dutiyassa sabbaññubuddhassa abhāvā. Sutabuddho nāma sutamayena ñāṇena bujjhitabbassa buddhattā. Catusaccabuddho nāma catunnaṃ ariyasaccānaṃ anavasesato buddhattā. Paccekabuddho nāma paccekaṃ attanoyeva yathā catusaccasambodho hoti, evaṃ buddhattā. Sammāsambuddho eva hi yathā sadevakassa lokassa catusaccasambodho hoti, evaṃ saccāni abhisambujjhati. Cattāri vā aṭṭha vā soḷasa vāti idaṃ katamahābhinihārānaṃ mahābodhisattānaṃ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavibhāgavasena vuttaṃ. “Paññādhikānañhi saddhā mandā hoti, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṃ paññā majjhimā hoti. Vīriyādhikānaṃ paññā mandā, paññānubhāvena ca sammāsambodhi adhigantabbā”ti aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Avisesena pana vimuttiparipācanīyadhammānaṃ tikkhamajjhimamudubhāvena tayopete bhedā yuttāti vadanti. Tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti ugghaṭitaññūvipaṇcitanñūneyyabhedena. Tesu ugghaṭitaññū sammāsambuddhassa sammukhā cātuppadikaṃ gāthaṃ suṇanto tatiyapade aparīyositeyeva chahi abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Dutīyo satthu sammukhā ekaṃ gāthaṃ suṇanto aparīyositeyeva catutthapade chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Itaro bhagavato sammukhā cātuppadikagāthaṃ sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṃ pattuṃ samatthūpanissayo hoti. Tayopete vinā kālabhedena katābhinihārā laddhabyākaraṇā pāramīyo pūrento yathākkamaṃ yathāvuttabhedaṃ kālena sammāsambodhiṃ pāpuṇanti, tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase vessantaradānasadisāṃ dānaṃ dentāpi tadanurūpaṃ sīlādisesapāramidhamme ācinantāpi antarā buddhā bhavissantīti akāraṇametaṃ. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato. Paricchinnakālanipphāditaṃ viya hi sassaṃ paricchinnakāle nipphāditaṃ sammāsambodhi tadantarā sabbussāhena vāyamantenapi na sakkā pāpuṇitunti pāramipūrī yathāvuttakālavisesena sampajjatīti veditabbaṃ. Saddhinti samānakāle.

Asahāyoti nippariyāyato vuttaṃ. Sahaayanaṭṭho hi sahāyaṭṭho. Paṭipattivasena bhagavatā saha samaṃ ayaṇaṃ nāma kassacipi nattheva. Hatthādiavayavato paṭi paṭi minitabbato paṭimā vuccati attabhāvo. Samattho nāma natthīti devo vā māro vā brahmā vā koci natthi. Paṭisamoti paṭinidhibhāvena samo. Paṭibhāgaṃ dātunti “cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā vuttassa dhammabhāgassa dhammakotṭhāsassa paṭipakkhabhūtaṃ katvā bhāgaṃ koṭṭhāsaṃ paṭivacanaṃ dātuṃ samattho nāma natthi. Natthi etassa sīlādiguṇehi paṭibimbabhūto puggaloti appaṭipuggalo. Tenāha - “añño koci”tiādi. Tisahassimahāsahassīnaṃ vibhāgo parato āvi bhavissati. Sesamettha suviññeyyameva.

175. Chaṭṭhādīsu tasmim̐ puggaleti sammāsambuddhe. Tanti paññācakkhu. Pātubhūta meva hoti tassa sahassa uppajjanato. Uppattīti uppajjanam̐. Nipphattīti parivuddhi. Kīvarūpassāti kīdisassa. Sāvaka visaya eva hatthagatam̐ paññācakkhu nāma dvinnam̐ aggasāvakaṇam̐ yevāti āha - “sāriputtattherassā”tiādi. Samādhipaññāti samādhisahagatā paññā. “Samādhisaṃvattanikā khippanisantiādivisesāvahā paññā”ti keci. Ālokoti paññāloko eva. Tathā obhāso. Tīṇipīti tīṇipi suttāni. Lokiyalokuttaramissakānīti pubbabhāgapaññāya adhippetattā vuttam̐.

Uttamadhammānanti attano uttaritarassa abhāvena seṭṭhadhammānam̐. Daṭṭhabbato dassanam̐, bhagavato rūpakāyo. Tatthapi visesato rūpāyatanaṃ. Tenāha - “cakkhuviññāṇena daṭṭhum̐ labhati”ti. Natthi ito uttaranti anuttaram̐, tadeva anuttariyam̐, dassanañca tam̐ anuttariyañcāti dassanānuttariyam̐. Sesapadesupi ese va nayo. Ayaṃ pana padaviseso - suyyatīti savanam̐, bhagavato vacanam̐. Labbhatīti lābho, bhagavati saddhā. Sikkhitabbato sikkhā. Sīlasamādhipaññāparicaraanam̐ pāricariyā, upaṭṭhānam̐. Anussaraanam̐ anussati, satthu guṇānussaraanam̐. Imesanti yathāvuttānam̐ channam̐ anuttariyānam̐. Pātubhāvo hotīti tathāgatassa pātubhāvā tappaṭibaddhattā tabbisayattā ca pātubhāvo hoti. “Dassanānuttariya”nti ca sadevake loke uttaritarassa bhagavato rūpassa na dassanamattam̐ adhippetam̐, atha kho tassa rūpadassanamukhena aveccappasādena buddhaguṇe okappetvā ogāhetvā dassanam̐ daṭṭhabbam̐. Tenāha - “āyasmā hī”tiādi. Idampi dassanānuttariyanti pubbe vuttato nibbisesattā vuttam̐. Dasabalam̐ dassanāya labhitvāti ānandatthero viya pasādabhattimettāpubbakam̐ dasabalam̐ dassanāya labhitvā. Dassanam̐ vaḍḍhetvāti dassanamukhena pavattam̐ vipassanācāram̐ vaḍḍhetvā. Dassanamukhena yāva anulomaññam̐ vipassanācāram̐ vaḍḍhetvā tadanantaram̐ aṭṭhamakamahābhūmim̐ okkamanto dassanam̐ sotāpattimaggaṃ pāpeti nāma. Idha parato pavattam̐ dassanam̐ dassanameva nāma, mūladassanam̐ pana saccadassanassapi kāraṇabhāvato dassanānuttariyam̐ nāma. Esa nayo sesānuttariyesupi.

Dasabale saddham̐ paṭilabhatīti sammāsambuddhe bhagavati saddham̐ paṭilabhati. Tisso sikkhā sikkhitvāti tisso pubbabhāgasikkhā sikkhitvā. Paricaratīti upaṭṭhānam̐ karoti. “Itipi so bhagavā”tiādinā buddhānussativasena anussatijjhānam̐ uppādetvā tam̐ padaṭṭhānam̐ katvā vipassanam̐ vaḍḍhento “anussatim̐ vaḍḍhetvā”ti vutto.

Sacchikiriyā hotīti paccakkhakaranam̐ hoti. Maggakkhaṇe hi labbhamānā paṭisambhidā phalakkhaṇe sacchikatā nāma hoti tato param̐ atthādīsu yathicchitam̐ viniyogakkhamabhāvato. Catassoti gaṇanaparicchedo. Paṭisambhidāti pabhedā. Kassa pana pabhedāti? “Atthe ñānam̐ atthapaṭisambhidā”tiādivacanato ñāṇassetā pabhedā. Tasmā catasso paṭisambhidāti cattāro ñāṇappabhedāti attho. Atthapaṭisambhidāti atthe paṭisambhidā, atthapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamattham̐ atthe pabhedagatam̐ ñāṇanti attho. Tathā dhammapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamattham̐ dhamme pabhedagatam̐ ñāṇam̐ dhammapaṭisambhidā. Niruttipabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamattham̐ niruttābhilāpe pabhedagatam̐ ñāṇam̐ niruttipaṭisambhidā. Paṭibhānapabhedassa salakkhaṇavibhāvanavavatthānakaraṇasamattham̐ paṭibhāne pabhedagatam̐ ñāṇam̐ paṭibhānapaṭisambhidā.

Atthesu ñāṇantiādīsu atthoti saṅkhepato hetuphalam̐. Tañhi hetuvasena araṇīyam̐ gantabbam̐ pattabbam̐, tasmā “attho”ti vuccati. Pabhedato pana yaṃ kiñci

paccayuppannaṃ, nibbānaṃ, bhāsitaṃ, vipāko, kiriyāti ime pañca dhammā “attho”ti veditabbā. Taṃ atthaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ pabhedagataṃ ñāṇaṃ atthapaṭisambhidā. Dhammoti saṅkhepato paccayo. So hi yasmā tanti dahati vidahati pavatteti ceva pāpeti ca ṭhapeti ca, tasmā “dhammo”ti vuccati. Pabhedato pana yo koci phalanibbattako hetu ariyamaggo bhāsitaṃ kusalaṃ akusalanti pañcavidhoti veditabbo, taṃ dhammaṃ paccavekkhantassa tasmīṃ dhamme pabhedagataṃ ñāṇaṃ dhammapaṭisambhidā.

Atthadhammaniruttābhilāpe ñāṇanti tasmīṃ atthe ca dhamme ca sabhāvaniruttisaddaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa tasmīṃ sabhāvaniruttiabhilāpe pabhedagataṃ ñāṇaṃ. Evamayaṃ niruttiapaṭisambhidā saddārammaṇā nāma jātā, na paññattiārammaṇā. Kasmā? Yasmā saddaṃ sutvā “ayaṃ sabhāvanirutti, ayaṃ na sabhāvanirutti”ti pajānāti. Paṭisambhidāpatto hi “phasso”ti vutte “ayaṃ sabhāvanirutti”ti jānāti, “phassā”ti vā “phassa”nti vā vutte “ayaṃ na sabhāvanirutti”ti jānāti. Vedanādīsupi eseṇa nayo. Ayaṃ panesa nāmākhyātopasaggābyayapadampi jānātiyeva sabhāvaniruttiyā yāthāvato jānanato. Ñāṇesu ñāṇanti sabbatthakañāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā paccavekkhantassa pabhedagataṃ ñāṇaṃ.

Imā pana catasso paṭisambhidā sekkhabhūmiyaṃ asekkhabhūmiyanti dvīsu ṭhānesu pabhedam gacchanti. Adhigamo pariyatti savanaṃ paripucchā pubbayogoti imehi pañcahi kāraṇehi visadā honti. Adhigamo nāma saccappaṭivedho. Pariyatti nāma buddhavacanaṃ. Tañhi gaṇhantassa paṭisambhidā visadā honti. Savanaṃ nāma dhammassavanaṃ. Sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantassapī hi paṭisambhidā visadā honti. Paripucchā nāma aṭṭhakathā. Uggahitapāliyaṃ atthaṃ kathentassapī hi paṭisambhidā visadā honti. Pubbayogo nāma pubbayogāvacaratā. Haraṇapaccāharaṇanayena paṭipākāṭakammaṭṭhānassapī paṭisambhidā visadā hontīti. Lokiyalokuttarā vāti ettha tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā siyā lokiyā, siyā lokuttarāti evaṃ vibhajitvā attho veditabbo.

Buddhuppādeyevāti avadhāraṇena buddhuppāde eva labbhanato, abuddhuppāde alabbhanato anaññasādhāraṇo paṭivedho adhippeto. Evañca katvā “mahato cakkhussā”tiādīsū paññāmahattādikampi anaññasādhāraṇameva adhippetanti daṭṭhabbaṃ. Tathā vijjāvimutti phalasacchikiriyādayopi paresaṃ tabbhāvāvahā daṭṭhabbā. Yā kāci dhātuyo lokiyā lokuttarā vā, sabbā tā imāheva saṅgahitā, ettheva antogadhāti vuttaṃ - “imāva aṭṭhārassa dhātuyo nānāsabhāvato nānādhātuyo”ti. Svāyamattho anekadhātunānādhātuñāṇavibhaṅgena dīpetabbo. “Sacchikiriyā”ti vuttattā “vijjāti phale ñāṇa”nti vuttaṃ.

187. Yasmā cakkati aparāparaṃ parivattatīti cakkam, tasmā iriyāpathāpi aparāparaṃ parivattanaṭṭhena cakkasadisattā cakkanti vuttā, tathā patirūpadesavāsādisampattiyo. Tato paṭṭhāya dhammacakkaṃ abhinīharati nāmāti ettha tadā mahāsatto attānaṃ abhinīhārayogaṃ karonto “dhammacakkaṃ abhinīharati nāmā”ti vutto tato paṭṭhāya dhammacakkābhinīhāravibandhakaradhammānuppajjanato. Abhinīhaṭaṃ nāmāti etthapi ayameva nayo. Arahattamaggaṃ paṭivijjhantopi dhammacakkaṃ uppādetiyeva nāma tadatthaṃ ñāṇaṃ paripācetīti katvā. Arahattaphalakkhaṇe dhammacakkaṃ uppāditam nāma tasmīṃ khaṇe dhammacakkassa uppādanāya kātabbakiccassa kassaci abhāvā. Paṭivedhañāṇaṇhi idha “dhammacakka”nti adhippetam. Idāni desanāñāṇavasena dhammacakkaṃ dassetuṃ - “kadā pavatteti

nāmā''tiādimāha. Na kevalaṃ therasseva, atha kho sabbesampi sāsānikānaṃ dhammakathā bhagavato dhammadesanā catunnaṃ ariyasaccānaṃ catunnañca ekattādinayānaṃ avirādhanatoti dassetuṃ - ''yo hi koci bhikkhu vā''tiādi āraddhaṃ. Sesaṃ suviññeyyameva.

Ekapuggalavaggavaṇṇanā niṭṭhitā.

ABOUT THIS TRANSLATION

This translation is part of the PaliVerse Project - the first complete, unified English translation of the Pāli Canon together with its Commentaries (Aṭṭhakathā) and Subcommentaries (Tīkā), accompanied by interactive study tools. PaliVerse is an ongoing project. The AI translations are continuously improved through experts' revisions and feedback. This text is the latest translation as of the date of download.

PDF Creation Date: 14 September 2026

HOW TO CITE

PaliVerse (2026). Subcommentaries. The Canon of Discourses - Subcommentaries. 4. The Collection of the Numerical Discourses - Subcommentaries. 01. Subcommentary on the Book of the Ones. 13. Commentary on the Chapter on One Person Retrieved from paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · All Rights Reserved
Centre for Study and Practice of Theravāda Buddhism
Civic Non-Profit Company registered in Greece
This PDF may be freely distributed for study and practice.

PaliVerse.org